

BARNA ZSÓFIA – MÁRFI ANDRÁS

**A KÖZÖSSÉG FOGALMÁNAK
EGYES MEGKÖZELÍTÉSEI**

A közösség is egyike azon – egyébként nagyszámú – társadalomtudományi alapfogalmaknak, melyeket a társadalomkutatók igen különböző módon értelmeznek.¹ Áttekintésünkben arra törekedtünk, hogy a közösség fogalom általunk relevánsnak tekintett konceptualizálásait, s azok legfontosabb mozzanatait emeljük ki – a teljesség igénye nélkül. Szélesebb körű, a társadalomtudományok több területét is érintő „merítésre” törekszünk ugyan, ám mégis elsősorban a szociológiai elméletekre helyezzük a hangsúlyt. Ez annál inkább is helyén való, merthogy egyfelől a szociológia megjelenése közvetlenül is kapcsolódik az ipari társadalmak megjelenését kísérő „közösség-deficit” diagnózishoz, másfelől pedig a közösség problematika szinte végigkíséri a szociológia napjainkig tartó fejlődését. S bár teljes egészében helytállóan tekintjük Larry Lyon álláspontját, aki szerint a kortárs közösségkutatás és közösségkoncepciók megértéséhez elengedhetetlen a klasszikus szociológusok által kreált elméletek, struktúrák ismerete (Lyon, 1999), mi azonban mégis inkább a közelmúlt és a jelen gondolkodóit állítjuk előtérbe, s a kulturális antropológia, a szociálpszichológia, a kommunikációelmélet és a szociológia releváns teljesítményeiből emelünk ki néhányat.

A kulturális antropológus John Barnes a társadalmi kapcsolatrendszer (social network) megközelítést alkalmazta egyik híres kutatásában. Egy nyugat-norvégiai kistelepülésen végzett terepmunkája során háromféle társadalmi síkot különböztetett meg. Az első a társadalmilag felvázolható sík, melyet a hivatalos közigazgatás hierarchikusan szervez. A második a gazdaság síkja, amelyet több, egymástól kölcsönösen függő, de formálisan független entitás alkot. A harmadik pedig egy olyan informális sík, mely nem rendelkezik egzakt egységekkel, határokkal, koordináló szervezettel, ezek helyett a személyes kapcsolatok háló-

1 Számos közösségkutató tisztában volt és van azzal, hogy szociológiai értelemben vett egységes közösség-definícióról nem beszélhetünk. Morris Freilich szerint a tudomány alapvető követelménye, hogy egzakt fogalmakkal dolgozzon, a közösség viszont ezek szerint nem tekinthető tudományos kifejezésnek, mivel nincs egységes, mindenki által elfogadott jelentéstartalma. E probléma természetesen kiküszöbölhető, ha az adott kutatás, írás kezdetekor a kutatók meghatározzák, hogy pontosan mit értenek közösség alatt (Freilich, 1963).

zatából épül fel. Ez utóbbit nevezi networknek, mely – mivel inkább fluktuálós jellegű, hiszen a személyközi kapcsolatok iránya, intenzitása, stb. folyamatosan változik – rugalmasabban írja le az adott közösség struktúráját, mint más merevebb kategóriák. Nem elhanyagolható tényező, hogy a kisközösségekben élő hálók sűrűbb szövetűnek bizonyulnak, mint a nagyobb léptékű társadalmak hálózata (Barnes, 1990).

A szociálpszichológiai megközelítések a csoport fogalmának középpontba emelésével kapcsolódnak a közösség problematikához. Bár a közösség fogalma a szociálpszichológia számára is értelmezhető és tartalommal ruházható fel, mégis inkább a csoport fogalma bír dominanciával e tudományterület fogalmi készletében, a közösséghez képest gyakrabban használt és empirikusan, precízebben ábrázolt (Csepeli, 1997). Míg a szociológusok közösség-fogalmában többnyire megtalálható egy értékmozzanat, addig sok szociálpszichológus értéktelenül használja a közösség fogalmát, így Kurt Lewin vagy például Mérei Ferenc is (Mérei, 1975). E terület képviselői közül sokak számára a közösség csupán egy szinonima a csoportra.

Abraham Maslow nem az interakciók vagy az értékek és normák, hanem a szükségletek felől közelítette meg és értelmezte a közösségeket. Koncepciója szerint a szükségletek hierarchikus rendszerben csoportosíthatók. Ahogy haladunk felfelé a hierarchiában, a szükségletek úgy válnak egyre komplexebbé. Cselekedeteink arra irányulnak, ahol szükségleteink nincsenek kielégítve; minél alacsonyabb szinten található a hierarchiában egyes szükséglet, annál intenzívebben törekszünk a kielégítésére, mivel a létünket veszélyeztetheti a deficit. A hierarchiában egy szükséglet kielégítésének előfeltétele az alatt levő összes szükséglet (legalább részbeni) kielégítése. A legalapvetőbb szükségletek értelemszerűen fiziológiaiak, mint például az éhség és a szomjúság érzésének kielégítése. A következő fokozat a biztonság, ami bizonyos fokig már magában hordozza a közösség iránti igényt. Egy egyszerű példával illusztrálva: gondolkunk bele, hogy mennyivel nagyobb biztonságban érezzük magunkat egy veszélyesnek ismert környéken sétálgatva, ha többen vagyunk, mint hasonló környezetben egyedül. A harmadik lépcsőfokon jelenik meg konkrétan a közösség iránti igény: ezt a szintet Maslow a szeretet szükségletének nevezi. Ennek kielégítése a másokhoz tartozás, befogadottság érzésének elérését jelenti. Ezt követi a megbecsülés szükséglete, aminek kielégítése természetesen csakis közösségen belül képzelhető el. Ez érvényes az ezt követő összes többi szükségleti szintre is, mivel az axióma szerint a hierarchiában nem fókuszálhatunk magasabb szintű problémák megoldására, amíg a legalapvetőbbeket nem elégtétlenül ki bizonyos fokig. Az ötödik szintként Maslow a kognitív szükségleteket jelölte meg (megismerés, tudás, értés), ezt követik az esztétikai szükségletek (rend,

szépség, szimmetria). A hierarchia csúcán az önmegvalósítási szükségletek találhatók (önkiteljesítés, lehetőségek megvalósítása). Maslow önmegvalósító embereknek nevezte azokat, akik ezt a szintet elérik, azaz a lehetőségeket kivételes módon tudják kihasználni, amelynek megélését nevezte csúcsmélyné (Maslow, 1943).

A közösséggel kapcsolatos terminológiai problémák foglalkoztatták George Hilleryt, aki a huszadik század derekán kvalitatív és kvantitatív kutatásnak vetett alá 94 általa összegyűjtött közösség-definíciót. Az eredmények szerint ezek közül 16 esszenciálisan különböző fogalmat sikerült elkülönítenie és mindegyikben csak egy közös tényezőt talált: mindössze azt, hogy azok mindegyike emberekkel foglalkozik! Ennek ellenére a többség esetében sikerült azonos területeket találni, melyek mentén már el lehetett indulni a közösség-felfogás tisztázásának nehéz terepén. Hillery megállapította, hogy a 94 meghatározásból 69 esetben három közös ismerv fedezhető fel: a társas interakció, a hely és a kölcsönös kötődések, ezek alkotják minden közösségi élet releváns mozzanatait (Hillery, 1955). Robin Hamman ezekre a mozzanatokra építve fejtette ki (Hamman, 1997) a közösség általánosítható szociológiai definícióját. E szerint a közösség emberek csoportja, a tagok között van társas interakció, a tagoknak van közös kötődésük és a közösség tagjai ugyanazon területen élnek legalább egy ideig.

Egyik későbbi művében Hillery fontosnak tartotta elkülöníteni a közösséget az egyéb szervezeti formáktól. Eszerint a közösség informális szervezetnek minősíthető, ami szemben áll a formális szervezetekkel (Hillery, 1968). A formális közösségek elsődleges orientációja speciális, meghatározott cél, szemben a közösségi szervezetek orientációjának diffúz céljával. A konkrét céllal létrejött szervezetek tagjainak egymáshoz való viszonyulását elsősorban a szervezetben betöltött szerepük határozza meg. Jó példák ezen szervezetekre a vállalatok, az iskolák, a hadsereg, vagy a politikai mozgalmak. Ezzel szemben a közösségi szervezetek tagjai közötti viszonyok szétterjedtebbek, egymás életének szélesebb aspektusait ölelik fel. Ez tapasztalható például a család, az etnikai csoport vagy a szomszédság közösségi szervezetek esetében. A kétféle szervezet a gyakorlatban azért mégsem válik el teljesen egymástól, hiszen a formális közösségeken belül működniük kell a nem szerep-vezérelt viszonyoknak is a hatékonyság érdekében.

További definíciós és koncepcionális problémákat vet fel a nem területiális közösségek vizsgálata, melyek esetében nem határozható meg egyértelműen, hogy ki tagja a közösségnek, és ki nem. Az erre adott válaszok a közösségformálás elveit is tükrözik, ám ezeknek az elveknek a rögzítése vészesen közel viszi a közösséget a formális szervezetekhez. A területiális közösségek esetében a fizikai terület oly nagy méretekben is megszabható, hogy egy egész nemzet, vagy az egész világ belefér (Warren, 1978). Társadalmi szempontok alapján

érdemes a közösség földrajzi határait annyira leszűkíteni, mely lehetővé teszi a tagok számára, hogy a területen szokásos mindennapi életmódot behatóan ismerjék (Sills, 1968).

Magában a szociológiában német területen jelentek meg az első elméleti reakciók a közösség problematikára. Mindenek előtt Ferdinand Tönnies 19. század végi „Közösség és társadalom” című munkáját kell megemlítenünk. Megközelítése a tradicionális kistelepülésekre jellemző szoros és erős, stabil kötelékekre épülő közösséget (Gemeinschaft) és az elidegenedett, lazább kapcsolatokra épülő nagyvárosi társadalmat (Gesellschaft) állítja szembe egymással. Míg az előbbit a homogén kultúra és normarendszer jellemzi, addig az utóbbit a kulturális heterogenitás és a gyors változások által határozható meg (Tönnies, 1983). Bár dichotóm koncepciója ideáltípusokat, szélsőségeket ír le, mégis elmondhatjuk róla, hogy a mai napig hatással van az aktuálisnak tekinthető közösségfogalmakra.

Egy másik klasszikus, Max Weber felfogása (annak fogalmi cizelláltsága miatt) művéből vett hosszabb citációt igényel. Szerinte „... 'közösségnek' nevezzük a társadalmi kapcsolatot, ha a társadalmi cselekvést – az egyes esetben, vagy az esetek nagy átlagában, vagy a tiszta típusban – a résztvevők szubjektíve átértzett (érzelmi-indulati vagy tradicionális) összetartozáson alapuló beállítottság jellemzi. 'Társulásnak' nevezzük a társadalmi kapcsolatot, ha a társadalmi cselekvést racionálisan (érték- vagy célracionálisan) motivált érdekkiegyenlítődéson vagy ugyanígy motivált érdekkapcsolódáson alapuló beállítottság jellemzi. [...] A társadalmi kapcsolatok nagy többsége részben közösség-, részben társulásjellegű. Még a legracionálisabb, mégoly józanul kialakított és céljaiban teljesen egyértelmű társadalmi kapcsolat (pl. a vevőkör) is teremthet olyan érzelmi értékeket, amelyek a szándékolt célon túlnőnek. Fölöttébb különböző mértékben persze, de valamiképpen minden olyan társulás hajlamos erre, amely túl azon, hogy a tényleges cselekvés valamilyen céllal rendelkező egyesülés keretében megy végbe, hosszú távra szóló társadalmi kapcsolatokat teremti a résztvevő személyek között – mint mondjuk az egy katonai alakulatban szolgálók, ugyanabba az iskolai osztályba járók, ugyanabban az irodában vagy műhelyben dolgozók között létrejött társulás –, s nem szorítkozik eleve egy-egy konkrét dologi teljesítményre. Ám ugyanígy előfordulhat a fordítottja is, az ti., hogy egy szokásos értelmé szerint közösségjellegű társadalmi kapcsolatot a résztvevők – mindnyájan vagy néhányan – teljesen vagy részben célracionális irányultságú kapcsolatként kezelnek. A családot például tagjai – nagyon különböző mértékben – érezhetik közösségnek, illetve kihasználhatják társulás gyanánt” (Weber, 1967: 66–67).

Talcott Parsons és követői egy átfogóbb fogalom a „társadalmi rendszer” felől közelítették meg a közösség fogalmát. Mint ezzel kapcsolatban Szelényi Iván kiemeli, „a társadalmi rendszert igen általánosan határozták meg, társadalmi rendszernek nevezve minden olyan társadalmi alakulatot, interakció rendszert, ahol a cselekvők meghatározott szituációban közös magatartásszabályok, normák, értékek által szabályozva lépnek egymással kapcsolatba” (Szelényi 1973: 15). Ugyanakkor ebből nyilvánvaló, hogy a közösség központi szerepet játszik a parsonsi rendszerelméletben. Elmélete szerint a szocietális közösség, mint integratív alrendszer elsődleges funkciója abban rejlik, hogy meghatározza a lojalitás kötelezettségét a szocietális kollektivitással szemben. Maga a lojalitás tulajdonképpen egy válasz a kollektív érdekek felhívásaira. A szocietális közösség amellett, hogy az egymást átható kollektivitások és kollektív lojalitások bonyolult hálózatát képezi, funkcionálisan differenciált és erősen szegmentált. Ilyenek például a rokonsági-háztartási egységek, üzleti egységek, egyházak, kormányzati egységek, vagy nevelési kollektivitások, melyek mind differenciálódtak egymástól (Parsons, 1988).

A kortárs szociológia jelentős alakjai közül Robert D. Putnam többek között a közösségi élet eróziójának és a civil részvételi hajlandóság gyengülésének kérdéskörét vizsgálta az amerikai társadalomban. Az elmúlt három évtized során tapasztalható folyamat okaira választ keresvén a következő főbb megállapításokra jutott: az értékek és normák, illetve az általuk determinált társadalmi aktivitások jellemzőinek változásai háttérben radikális, generációs háttérű átalakulási folyamat áll. E folyamat elemei a következők: (a) társadalmi időkeret beszűkülése, a növekvő pénzügyi szorongási tünetek (a kétkeresős családmódel és a gazdasági átstrukturálódás következményei); (b) a mobilizációs és a szuburbanizációs folyamatok; (c) a technológiai változások, a tömegmédia társadalmi szerepvállalásának kibővülése; (d) a generációs változások a civil szerepvállalási hajlandóságban; (e) a társadalmi értékek átstrukturálódása. Véggkövetkeztetése szerint a közösségi részvétel fejlesztésének, a sikeres és fejlődő társadalomnak alapvető feltétele az individualizmus és a kollektivizmus kategóriáinak újragondolása, illetve a bizalom, az önkéntesség és a társulási hajlam megléte. Mindezek megvalósítását egyrészt a társadalmi tőke újraélesztésével tartja elképzelhetőnek, melynek két szinten – kollektív és individuális – kell végbemennie. Másrészt pedig a különböző társadalmi szinteken és szférákon belüli, ill. közötti újrapcsolódási pontok megtalálása is döntő (Putnam, 2000).

A 20. század második felében egyre elterjedtebb lett az empirikus közösségkutatás, mely rávilágított a kapcsolatok, a kapcsolati háló jelentőségére. Ennek

egyik úttörőjeként Mark Granovettert tartjuk számon, akinek „A gyenge körések ereje” című műve számos tudományág tudósait meghihlette az általa felfedezett társadalmi törvényszerűségek saját tudományterületre való átültetésére. Egy interjúsorozat és kérdőíves felmérés eredményeképpen Granovetter rájött arra, hogy a gyenge kapcsolatok révén az emberek könnyebben jutnak munkához, mint amikor legközelebbi barátai próbálnak nekik segíteni. Ennek okai között szerepel egyrészt az, hogy a szoros kapcsolatok hálózatai igen homogének, legtöbb esetben jelentős mértékben fedik egymást. Ezt a megfigyelést kiterjesztette más helyzetekre, felhasználva a szociálpszichológia ismert kísérleteinek eredményeit (pl. Milgram megállapítását, mely szerint hat ismerősön keresztül a világon bárkit ismerünk). Granovetter arra a következtetésre jutott, hogy a gyenge kapcsolatok szerepe igen fontos a társadalmi hálózatok stabilitásának fenntartásában, ezek jelentik az összekötő kapcsot a különálló szűkebb csoportok, közösségek között, bővítve a lehetőségek repertoárját az egyének számára (Granovetter, 1973, 1974).

A gyenge kapcsolatok jelenőségére további szerzők is rávilágítottak. Degenne és Forse francia társadalomkutatók részletes kapcsolatháló-elemzést végeztek. Egyik konklúziójuk szerint például a nők informális kapcsolataik (illetve az azokhoz kapcsolódó csevegések, pletyka) által járulnak hozzá a társadalom stabilitásához (Csermely, 2004, Degenne–Forse, 1999, Szvetelszky, 2002). Cross és Parker (2004) szerint a cégek nem véletlenül igyekeznek lehetőséget nyújtani az informális, gyenge kapcsolatok kialakítására, hiszen ez által javul a folyamatosan változó környezetben elengedhetetlen alkalmazkodás képessége és fenntartható a stabilitás.

A modern társadalmi gondolkodásban jelentős szerepet játszik a közösség emberi kapcsolatok hálózataként történő felfogása, ami az elmúlt évtizedekben gyakorlatilag önálló paradigmává nőtt ki magát. Ennek kapcsán több kutatói teljesítményt is kiemelhetünk.

Barry Wellman szerint a személyes hálózati közösség fogalmának alapját a közös lokalitás helyett a reciprocitás képezi. Wellman a közösséggel kapcsolatban olyan álláspontot fejtett ki, mely szerint a társadalmak inkább hálózatokként (és hálózatok hálózataként) értelmezhetők, mint összekötött csoportokként egy hierarchikus struktúrában. Újabban Wellman az individualizált hálózatokra (avagy az ún. behálózott individualizmusra) fektette a hangsúlyt, ezzel is hozzájárulva kapcsolatháló-elemzés elméletéhez. Tanulmányaiban Wellman a hálózati társadalmak három főbb pontjára összpontosít: a közösségre, a munkára és a szervezetekre. Állítása szerint a közelmúltban tapasztalt technológiai fejlődés hatására az egyén közössége szociális és térben is szerteágazódik (Wellman, 1979).

Roxanne Hiltz és Murray Turoff „A hálózati nemzet” című könyvükben amellett érvelnek, hogy a számítógépek által támogatott kommunikáció jelentősen meg-

változtathatja a társadalmat. Előrelátásuk különösen azért figyelemre méltó, mert a könyv jóval az internet elterjedése előtt íródott. Nem mellékesen Hiltz és Turoff voltak az elődei egy korai számítógép által támogatott kommunikációs rendszernek, az úgynevezett EIES-nek (Hiltz–Turoff, 1978).

„Nagyhatású művében („A hálózati társadalom kialakulása”) makroszintre emelte a hálózati problematikát Manuel Castells is. Szerinte ugyanis a hálózatok egyenesen társadalmunk új szociális morfológiáját jelentik. Egy interjúban a következőképpen jellemezte a hálózati társadalom kifejezést: „... egy társadalom, ahol a legfontosabb társadalmi struktúrák és tevékenységek elektronikusan működtetett információs hálózatok köré szerveződnek. Tehát itt nem csak hálózatokról vagy társadalmi hálózatokról van szó, mivel a kapcsolat hálózatai a szociális szerveződés nagyon régi formái. Olyan társadalmi hálózatokról van szó, melyek feldolgoznak és kezelnek információt mikro-elektronikus technológia segítségével.” A hálózati logika diffúziója lényegesen átalakítja a gyártás, tapasztalat, hatalom és kultúra működését és eredményét. Maga a hálózati társadalom túlmutat az információs társadalmon. Castells jól látja, hogy a modern társadalmakat nem csupán a technológia határozza meg, hanem kulturális, gazdasági és politikai tényezők is. Ezek együttesen alkotják a hálózati társadalmat, illetve olyan tényezők is formálják még, mint a vallás, a kulturális nevelés, a politikai szervezetek és a társadalmi státus. Ezek a tényezők sokféleképpen alakítják a társadalmat: előremozdíthatják vagy akár akadályozhatják is a fejlődésben.

Érdekes és ezért említésre méltó eleme Castells koncepciójának az „áramlatok tere” (Space of Flows). Ez egyfajta kommunikációk hálózata, amelyeket olyan „hubok” (gócpontok) határoznak meg, ahol ezek a hálózatok kereszteződnek. Meglátása szerint például a városi elit nem kötődik egyetlen kifejezett helyszínhez sem, csupán az áramlatok teréhez. Castells amellett érvel, hogy a valódi hatalom a hálózatokon belül található, nem pedig globális városokban koncentrálódik, ami ellentétben áll azokkal az elméletekkel, amelyek a városokat hierarchikusan rangsorolják (Castells, 2005).

Jan van Dijk szerint azonban a modern társadalom még csak úton van a hálózati társadalom felé. Abból indul ki, hogy a modern társadalmak lényegét az információ jelenti, a hálózatok pedig annak a szerveződési formáit és (infra) struktúráit alakítják ki. Nézőpontja szerint a hálózati társadalom kapcsolatait egyre növekvő mértékben szervezi a médiahálózatokon keresztül, melyek szép lassan átveszik a szemtől-szembe történő kommunikáció helyét; vagy legalább is kiegészítik azt. A személyes kommunikációt digitális technológia helyettesíti. Mindez azt jelenti, hogy a szociális- és médiahálózatok alakítják a szerveződés legfőbb módját, valamint a modern társadalom legfontosabb struktúráit is. Van

Dijk „Hálózati Társadalom” (The Network Society) című könyvének az a következtetése, hogy a modern társadalom úton van a hálózati társadalommá való átalakulás felé, azt jelenti, hogy az interneten a személyközi-, a szervezeti- és a tömegkommunikáció egyesül. Az internet használata az „egész világot” beviszi az otthonokba és a munkahelyekre. Ráadásul az internet típusú média fejlődése a köztudatban a huszonegyedik század első évtizedében idővel „normális médiává” változtatja azt, mivel a lakosság többsége elkezd használni, valamint anyagi érdekek fűzik a gazdasághoz, politikához és a kultúrához. Ez azt jelenti, hogy a papír alapú kommunikáció elavulttá válik; az újság és a levél nem lesz több mint az információ terjesztésének antik formája (van Dijk, 2006).

Az információ és a kommunikáció társadalomszervező szerepét vizsgálók közül komoly figyelmet érdemelnek Matthew Wall Smith kutatásai. Tanulmányaiban az internetre inkább közinfrastruktúraként tekint, s nem egyfajta értékesíthető eszközként, ami egybecseng azzal, ahogyan a társadalom általában szemléli azt. Jóslata szerint – és ezzel messze nincs egyedül – a jövőben minden hagyományos kommunikációs formát felváltják a számítógépes-elektronikus eszközök által támogatott formák. Ez felhívja a jelenlegi spektrum határait, létrehozva a terjeszkedési lehetőséget olyan területeken, mint a telekommunikáció. Ez az expanzió fellendülést fog hozni a telekommunikációs iparban, új munkahelyeket létrehozva az adott területen. Mindezek a társadalmi igények folyamatos változását eredményezik. Ahogy minden nappal fejlődik a technológia, a világ egyre inkább a számítógépek – valamint a napjainkban fejlett technológiának tartott eszközök – körül fog forogni. A társadalom szélesedése magával vonja a kommunikációs lehetőségek szélesedését, illetve relevanciájuk változását is: a szemtől-szembe történő kommunikációt, az emberi interakciót egyre inkább felváltja a technológia (Wall Smith, 2002).

A lehetséges jövőképeket és újonnan formálódó közösségeket vázoló teóriák mellett foglalkoznunk kell a hagyományos közösségek helyzetének kapcsolatos elképzelésekkel is. Ilyen például az ún. „harmadik hely” (Third Place) koncepciója, mely a hagyományos közösségek hanyatlásának ill. megszűnésének gondolatával foglalkozik. E hanyatlás okainak a háttérben általában a technológiai fejlődés hatására felgyorsuló világ, az erőteljes urbanizáció, a kapcsolatok elszemélytelenedése – egyszerűen a globalizáció – áll a tudományos szakirodalomban. Ray Oldenburg teóriája szerint a közösségek hanyatlása összefügg az általa „Great Good Place”-nek nevezett terek megszűnésével. Eme bizonyos „Great Good Place” alatt Oldenburg azt a harmadik helyet érti, mely fontos szerepet játszik a mindennapi életünkben a munka és az otthon után. Ezen a bizonyos – semleges helyszínnak számító – harmadik helyen nyílik lehetőségünk találkozni közösségünk tagjaival a bejáratnál levetkőzve magunkról mindennemű

társadalmi státust és rangot; ezen a helyen a légkör inkább befogadó, mint kizáró. E helyeket Oldenburg az „informális nyilvános élet alapvető helyszíneinek” nevezi. Az, hogy a hagyományos értelemben vett kocsmá, templom és egyéb ingyenes vagy olcsó helyek megszűntek, sokakban növelte a közösség hiányának érzését. Oldenburg szerint a közösségi élet újrateremtéséhez ezeknek a harmadik helyeknek a felélesztésére lenne szükség, ahol a közösség tagjai interakcióba tudnának lépni és fel, illetve meg tudnák ismerni kölcsönös kötődéseiket (Oldenburg, 1989).

A közösségi találkozásra alkalmas helyek megszűnése az urbanizáció velejárója. A városok területi és lakossági növekedése természetszerűen magával vonja az ismerősök véletlenszerű találkozásának lehetőségének a csökkenését. Richard Goodwin külön kiemelte az amerikai városok külvárosait, ahonnan hiányoznak azok a találkozási alkalmas helyek (kocsmá, sarki bolt, park stb.), ahol a szomszédok bízhatónak előre el nem tervezett találkáikban (Goodwin, 1974).

Újabb mozzanatot hozott a közösség problematika kutatásában a társadalmi tőke koncepciója, mely a közelmúlt olyan jelentős szociológusainak munkásságában játszott központi szerepet és vált népszerűvé, mint Pierre Bourdieu, James S. Coleman és Robert Putnam.

A francia szociológus Pierre Bourdieu három fajta tőkét különböztet meg: a gazdasági tőkét, a kulturális tőkét, valamint a társadalmi tőkét. Bourdieu értelmezésében a társadalmi tőke olyan erőforrás, mely az egy csoporthoz való tartozáson alapul. Az egyén társadalmi tőkéje függ egyrészt annak a kapcsolati hálónak a kiterjedtségétől, amelyet mozgósítani tud, másrészt a hálóba tartozó egyének gazdasági és kulturális tőkéjének méretétől. Instrumentálisan közelíti meg a fogalmat, a tőke birtokosainak az abból származó előnyeire összpontosítva, valamint a barátkozások megfontolt felépítésével a társadalmi tőke létrehozása céljából (Bourdieu, 1997).

James Coleman definíciója szerint a társadalmi tőke a társadalmi struktúra valamilyen rendszeréből tevődik össze, illetve megkönnyíti az aktorok cselekvéseit az adott struktúrán belül. Eszerint tehát minden társadalmi tőkének tekinthető, ami megkönnyíti a kapcsolati háló, reciprocitás, bizalom vagy társadalmi normák által generált egyéni vagy kollektív cselekvést. Coleman értelmezésében a társadalmi tőke egy semleges erőforrás mely megkönnyít bármilyen módon történő cselekvést, bár társadalmi haszna kizárólag az egyéni felhasználás módjától függ (Coleman 1996, 1998).

Robert Putnam szerint a társadalmi tőke tulajdonképpen a társadalmi életnek azon jellemzőit – társadalmi kapcsolatok, normák, bizalom – foglalja magában, melyek lehetőséget nyújtanak a közös cselekvésre. Putnamnak és követőinek meggyőződése, hogy a kapcsolathálónak kulcsfontosságú szerepe van a demokrácia építésé-

ben és működtetésében. Szerinte a társadalmi tőke hanyatlásának lehetünk jelenleg szemtanúi az Egyesült Államokban, ami a kormányzatba vetett bizalom és a civil szférában való részvétel csökkenő mértékében érető tetten. Putnam azt is megemlíti, hogy a televízió és a városburjánzásnak fontos szerepe volt abban, hogy az Egyesült Államok kevésbé legyen „összekötve”. Szerinte a társadalmi tőke a bizalom mértékével és a közösségen belüli, illetve az egyének közötti reciprocitás mértékével jellemezhető (Putnam, 2000).²

A közösség-koncepciók irodalmából történő válogatásunk végén bemutatunk néhány kortárs magyar koncepciót, a hazai közösségkutatás köréből. Talán az egyik leginkább reflektált általános közösség-felfogás Hankiss Elemér nevéhez fűződik, aki szerint több feltétel teljesülése esetén beszélhetünk közösségről. E feltételek közé tartozik, hogy az adott csoportnak legyen közös célja, közös érdekei, közös értékrendje és ezek mellett elengedhetetlen a közösségképző „mi”-tudat is (Hankiss, 2004).

Ehhez képest egy értékalapú megközelítést képvisel például Bretter Zoltán filozófus – aki törekedvén egy modern közösség-definíció kialakítására – a következőképpen összegzi közösség-értelmezését: „a közösségnek saját morális és partikuláris okán joga van arra, hogy fenntartsa egyedi identitását, határait és örökségeit. Minden egyes közösség kultúrája, nyelve, hagyományai és erkölcsi sajátosságai hűségigényt teremtenek a közösség tagjai számára, olyan igényt, amely a tagok identitásából fakad. Minden közösség – éppen azért, hogy sajátosságát (partikularitását) megőrizhesse – előírásokat fogalmaz meg a tagjai számára, akik – azért, hogy egyediségüket (identitásukat) megőrizhessék, alkalmazkodnak az elvárásokhoz, azaz hűségesek a közösséghez” (Bretter, 2002: 40). Szerinte eme kettős kötődés szükséges ahhoz, hogy mind a közösség, mind az egyén megőrizze lényegét. Ezt a viszonyt az egyén és a közösség között a kultúra közvetíti, ami arra a tágabb értelmezésre enged következtetni, hogy minden nemzetet a kultúrája határozza meg.

Az interneten zajló közösségi kommunikációval, s így a virtuális közösségekkel foglalkozó megközelítéseket képviseli Vályi Gábor tanulmánya (Vályi, 2004). Ő a közösségkutatás fogalomrendszerét az interneten kommunikáló közösségek kutatása szempontjából strukturálja. Megállapítása szerint az internetes közösségek nem feltétlenül korlátozzák az interakciót a virtuális világra, sőt, olykor inkább pont elősegítik a személyes kontaktusok kialakítását olyan emberek között, akiket valamilyen paraméterek alapján egy közösségbe tartozónak nevezhetünk. Az internet

2 Léteznek természetesen olyan társadalmi tőke-koncepciók, melyek Putnamhoz képest „individualizáltabb” felfogást képviselnek. Például Nan Lin szerint ez a tőke végeredményben a társas kapcsolatokba történő befektetés, melyet a piaci megrerülés reménye motivál (Lin, 2001).

penetrációjának jelentős mértéke azt eredményezi, hogy egyre kevésbé választhatjuk külön a hagyományos interakciókra épülő közösségi életet az online kommunikáció által támogatottól; Vályi megállapítása szerint a kettőt együtt érdemes csak vizsgálni, nem pedig szeparáltan.

A hazai network kutatás kapcsán megemlíthetjük Utasi Ágnes munkásságát is, aki többek között a társas kapcsolatokban jelenlévő bizalom és szolidaritás különböző aspektusainak vizsgálatával is foglalkozott. A közösségi kapcsolatok iránti igényt tapasztalatai szerint elsősorban az anyagi jólét, azaz a materiális tőke és a műveltség, vagyis a kulturális tőke alakítja legerősebben: nagyobb eséllyel alakul tágabb közösség megfelelő anyagi jólét és magasabb iskolai végzettség esetén. Meglátása szerint: „A közösségi igény és a közéletiség csak abban az esetben lehetne többek szükséglete, ha a materiális és kulturális források rétegek közötti egyenlőtlensége csökkenne, s ez többek számára tenné lehetővé a közösségi-közéleti szükségletek szintjének emelkedését” (Utasi, 2008: 60).

Felhasznált irodalom

- Angelusz R. – Tardos R. (szerk.) (1991): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, Magyar Közvéleménykutató Intézet.
- Angelusz R. – Tardos R. (1991): *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet.
- Angelusz R. – Tardos R. (1988): *Válogatás a kapcsolathálózati elemzés irodalmából*. Szociológiai Figyelő, 3. sz. 3–14. p.
- Barnes, J. A. (1990): *Models and Interpretations: Selected Essays*. Cambridge, Cambridge University Press
- Bourdieu, P. (1983): *Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*. In: Reinhard Kreckel (szerk.): *Soziale Ungleichheiten* (Soziale Welt, Sonderheft 2). Goettingen, Otto Scharitz & Co. pp. 249.
- Bourdieu, P. (1997): *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Válogatott tanulmányok. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 156-177.
- Bretter Z. (2002): *A közösség meghatározásának nehézségeiről*. Regio (13) 2002. 4. 39–51.
- Castells, M. (2005): *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest, Gondolat.
- Coleman, J. S. (1996): *Társadalmi tőke*. In: Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest: BKE Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék, 99–129.

- Coleman, J. S. (1998): *A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében*. In Lengyel Gy.–Szántó Z. (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és a kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula Kiadó, 11–43.
- Craven, P. – Wellman, B. (1973): *The Network City*. Sociological Inquiry 43: 57–88.
- Cross, R. – Parker, A. (2004): *The Hidden Power of Social Networks*, Harvard Business School Press, Boston MA, USA.
- Csepeli Gy. (1997): *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris.
- Csermely P. (2004): *A rejtett hálózatok ereje*. Budapest, Vince Kiadó.
- Degenne, A. – Forse, M. (1999): *Introducing Social Networks*. London, SAGE Publications.
- Van Dijk, J. (2006): *The Network Society : Social aspects of new media*. London, GB, Sage.
- Freilich, M. (1963): *Toward an Operational Definition of Community*. Rural Sociology, 29 (June, 1963), 118.
- Fukuyama, F. (1997): *Bizalom*. Budapest, Európa.
- Fukuyama, F. (1999): *Social Capital and Civil Society*. In: Second Generation Reforms, IMF, Washington.
- Fukuyama F. (2000): *A nagy szétbomlás: az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése*. Budapest, Európa.
- Goodwin, R. N. (1974): *The American Condition*. In. The New Yorker (28 January), 38
- Granovetter, M. (1973): *The Strength of Weak Ties*. American Journal of Sociology. 78, 1360–1380.
- Granovetter, M. (1974): *Getting a Job: A Study of Contacts and Careers*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Granovetter, M. (1988): *A gyenge kötések ereje. A hálózatelemzés felülvizsgálata*. Megj.: Angelusz R. – Tardos R. (szerk.): Válogatás a kapcsolathálózati elemzés irodalmából. Szociológiai Figyelő..
- Hamman, R. (1997): *Virtual Communities*. Issue 2.
- Hankiss E. (2004): *Társadalmi csapdák és diagnózisok*. Budapest. Osiris Kiadó.
- Heller Á. (1970): *A mindennapi élet*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- Hillery, G. A. Jr. (1955): *Definitions of Community: Areas of Agreement*. Rural Sociology 20: 111–123.
- Hillery, G. A. Jr. (1968): *Communal Organizations: A Study of Local Societies*. Chicago, University of Chicago Press.
- Hiltz, S. R. – Turoff, M. (1978): *The Network Nation*. Reading, MA, Addison-Wesley.

- Lin, N. (1999): *Building a Network Theory of Social Capital*. Connections, 22(1) 28-51.
- Lin, N. (2001): *Social Capital*. Cambridge, University Press.
- Lyon, L. (1999): *The Community in Urban Society*. Waveland Press.
- Maslow, A. H. (1943): *A Theory of Human Motivation*. In: Psychological Review, 1943., 50., 370–396.
- Mérei F. (1975): *A cselekvés szerkezete és a közösségi dinamika – Kurt Lewin pszichológiája*. In: Csoportdinamika. Válogatás Kurt Lewin műveiből. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Merton, Robert K. (1980): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, Gondolat.
- Oldenburg, Ray (1989): *The Great Good Place*. New York, Paragon Books.
- Parsons, T. (1988): *A társadalmi rendszer*. In: Talcott Parsons a társadalmi rendszerről. Szociológiai Füzetek, 45. kötet. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet.
- Portes, A. (1998): *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology*. Annual Review of Sociology, 24, 1–24.
- Putnam, R. D. (2000): *Bowling Alone. The Collapse of American Community*. New York, Simon & Schuster.
- Sills, D. L. (szerk., 1968): *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Volume 10. New York: The Macmillan Company & the Free Press.
- Szelényi I. (szerk., 1973): *Városshociológia*. Budapest, KJK.
- Szelényi I. – Nemes F. (1967): *A lakóhely, mint közösség*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- Szvetelszky Zs. (2002): *A pletyka*. Budapest, Gondolat.
- Tönnies, F. (1983): *Közösség és társadalom*. Budapest, Gondolat.
- Utasi Á. (2008): *Éltető kapcsolatok. A kapcsolatok hatása a szubjektív életminőségre*. Bp. Új Mandátum
- Vályi G. (2004): *Közösségek hálózati kommunikációja*. In: Szociológiai Szemle, Vol.14. No. 4. p. 47-60.
- Vercseg I. (1993): *Közösség. Eszme és valóság*. Parola füzetek. Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete.
- Wall-Smith, M. (2002): *The Network Society: A Shift in Cognitive Ecologies?* First Monday, volume 7, number 9 (September 2002).
- Warren, R. L. (1978): *The community in America* (3rd ed.). Chicago: Rand McNally.
- Weber, M. (1967): *Gazdaság és társadalom*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- Wellman, B. (1979): *The Community Question: The Intimate Networks of East Yorkers*. American Journal of Sociology 84 (March): 1201-31.
- Wellman, B. (1988): *Structural Analysis: From Method and Metaphor to Theory and Substance*. Pp. In: Social Structures: A Network Approach (szerk.: Wellman, Barry – Berkowitz, S. D.). Cambridge, Cambridge University Press.
- Wellman, B. (2001): *Physical Place and Cyber Place*. International Journal of Urban and Regional Research.

X 1 1 3 2 4 3